

Klâsik Edebiyat Bağlamında Kutadgu Bilig'de Bilgi Temelinde Söz¹

Ömer İNCE²

ÖZET

Kutadgu Bilig içeriği itibariyle çok yönlü bir eserdir. Bu eser, yalnızca Türk Edebiyatı Tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk toplum hayatı, Türk dil ve kültür arkeolojisi ve Türk devlet felsefesi açısından da önemli bir kaynaktır. Karahanlılar (840-1212) döneminde Balasagunlu Yusuf Has Hacib (d.1019- Ö.?) tarafından yazılmış olan eser, “Tabgaç Buğra Karahan Ebû Ali Hasan b. Süleyman Arslan Karahan” namına yazılmış ve kendisine (M.1069/1070) sunulmuştur. Bu eser İslâmiyet sonrası Türk Dili ve Edebiyatının şaheserlerinin ilkidir. Edebiyat tarihinde bu nitelikte eser sayısı fazla değildir. Fuat Köprülü'ye göre, bir eserin şaheser sayılabilmesi için, yüzyıllarca önem ve değerini muhafaza edip, kendinden sonra gelen sanatkarlarca da takip ve taklit edilmesi gerekir. Kutadgu Bilig'e bu özelliği itibariyle baktığımız zaman, eserin bu nitelikleri taşımakta olduğu görülür. Türk Dili ve Edebiyatı tarihi açısından önemli olan bu eser, kültür tarihi açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak vurgulanan özellik ve önemi itibariyle Kutadgu Bilig'in ele alıp sunduğu konular, günümüz dil ve kültür hayatında yeterince öne çıkarılamamıştır. Bu sebeple eserin hak ettiği önemli ve itibarlı yerini bulduğunu söylemek oldukça zordur. Bu eserle Yusuf Has Hacib her yaşta ve her yerde insanı eğitmeyi hedeflemiştir. Eğitim; bilgi ve davranışın ideal bir sentezidir. Eğitim ve bilgi kişinin konuşmasında, davranışlarında görülüp gözlenen bir olgudur. Yusuf Has Hacib, bu eseriyle ideal olarak kurguladığı eğitimi, mutlu ve huzurlu insanlardan oluşan bir toplum için bireylere öğretilmesi gereken pek çok bilgiyi özünde barındıran bu eserinde konuşmaya özel bir yer vermiştir.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, Konuşma eğitimi, Klâsik edebiyat.

Kutadgu Bilig in The Context of Classical Literature

ABSTRACT

Kutadgu Bilig is a versatile work in terms of content. This work is an important source not only for the history of Turkish Literature but also for Turkish community life, Turkish language and culture archeology and Turkish state philosophy. The work written by Balasagunlu Yusuf Has Hacib (d.1019- Ö.?) In the period of Karahanlılar (840-1212), 19 Tabgaç Buğra Karahan Abu Ali Hasan b. Suleyman Arslan was written on behalf of Karahan and presented to him (M.1069 / 1070). This work is the first of the masterpieces of Turkish Language and Literature after Islam. The number of works of this nature is not much in the history of literature. According to Fuat Köprülü, in order for a work to be considered a masterpiece, it should be followed and imitated by the artisans who keep the importance and value for centuries. When we look at Kutadgu Bilig according to this feature, it is seen that the work carries these qualities. This work, which is important for the history of Turkish Language and Literature, has a very important place in terms of cultural history. However, in terms of its emphasized feature and importance, Kutadgu Bilig's topics cannot be put forward enough in today's language and cultural life. For this reason, it is very difficult to say that the work found its important and reputable place.

With this work Yusuf Has Hacib aims to educate people of all ages and everywhere. Education; It is an ideal synthesis of knowledge and behavior. Education and knowledge are observed and observed in a person's speech and behavior. Yusuf Has Hacib gave a special place to talk in this essay, which contains a lot of information that should be taught to individuals for a society consisting of educated, happy and peaceful people, which he has ideally constructed with this work.

Keywords: Kutadgu Bilig, Speech education, Classical literature.

¹ Bu çalışma 24-27 Nisan 2019 tarihleri arasında Muğla/Bodrum/Turgutreis'te düzenlenen Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyum'unda (USEAS) sözlü bildiriden genişletilerek makale haline getirilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bölümü.

1. Giriş

İslâm'ın kabulünden sonraki dönemde Türk dili ve Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig içeriği itibariyle çok yönlü bir eserdir. Bu eser, yalnızca Türk Edebiyatı Tarihi bakımından, değil, aynı zamanda Türk toplum hayatı Türk dil ve kültür arkeolojisi ve Türk devlet felsefesi açısından da önemli bir kaynaktır. Karahanlılar (840-1212) döneminde Balasagunlu Yusuf Has Hacib (d.1019- ö.?) tarafından yazılmış olan eser, “Tabgaç Buğra Karahan Ebû Ali Hasan b. Süleyman Arslan Karahan” namına yazılmış ve kendisine (M.1069/1070) sunulmuştur (Köprülü, 1981:165). Bu eser İslâmiyet sonrası Türk Dili ve Edebiyatının şaheserlerinin ilkidir. Edebiyat tarihinde bu nitelikte eser sayısı fazla değildir. Fuat Köprülü'ye göre, bir eserin şaheser sayılabilmesi için, yüzyıllarca önem ve değerini muhafaza edip, kendinden sonra gelen sanatkarlarca da takip ve taklit edilmesi gerekir (Köprülü, 1966:25). Kutadgu Bilig'e bu özelliği itibariyle baktığımız zaman, eserin bu nitelikleri taşımakta olduğu görülür. Türk Dili ve Edebiyatı tarihi açısından önemli olan bu eser, kültür tarihi açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak vurgulanan özellik ve önemi itibariyle Kutadgu Bilig'in ele alıp sunduğu konular, günümüz dil ve kültür hayatında yeterince öne çıkarılamamıştır. Bu sebeple eserin hak ettiği önemli ve itibarlı yerini bulduğunu söylemek oldukça zordur.

Bilindiği gibi Türk edebiyatının bir başka şaheseri de Kaşgarlı Mahmut'un “Divanü Lûgati't-Türk” adlı eseridir. Eserlerini aynı kaynaktan besleyen, aynı malzemeyi kullanan bu iki insan, büyük bir uyumla tekrara düşmeden birbirlerini tamamlayan, bütünleştiren eserlerini milletlerine hediye etmişlerdir.

Kaşgarlı Mahmut, eserinde giderek ihmal edilen Türk dili gerçeği karşısında, Türkçenin edebî dil olarak gücünü ve yeterliliğini işlerken Yusuf Has Hacib ise Türkleri diğer milletlerden ayıran millî erdemlerin kaybolmasını önlemek amacıyla eserini ortaya koymuş gibidir. Türk toplum hayatının yavaş yavaş İslam etkisine girdiğini gören Yusuf Has Hacib, Türk toplumuna yeni kültürel hayatı hem öğretmek hem de millî kültürümüzü kaybetmeden toplumu eğitmek için yola çıkmıştır. Göçebe toplumu eğitmenin, şehirli yapmanın zorluklarını bilen Yusuf Has Hacib, bunun içindir ki eserinde mütefekkirliğini edebî kişiliğinin önüne alarak, önce dikkatle düşünüp tasarladığı ve sonra da kurgulayıp planladığı ideal toplumdaki medenî hayatın insani ilişkilerini ve sosyal hayatını, kurmaca bir yöntem ve tiyatral bir üslupla işlemiştir. İslam tesirine giren Türk toplum hayatındaki endişe verici gelişmeler sadece Yusuf Has Hacib'in dikkatinden kaçmaz. Kutadgu Bilig'in yazıldığı devirde, İslam etkisinde değişip gelişmeye başlayan yeni sosyo-kültürel hayat, bir yandan millî benliği, diğer yandan da kültürün taşıyıcı unsuru olan dili olumsuz yönde etkiliyordu. Dil ve kültürün bu olumsuz şartlardaki görüntüsü, bu ileri görüşlü düşünürü, eserini yazmağa mecbur eden faktör olmuştur denebilir.

İslamiyet sonrası Türk toplumunun sosyo-kültürel hayatında bir taraftan milli kültürü ayakta tutan, toplumu birleştirici unsur olan dil tahrip olmaya başlarken, diğer yandan millî hayatın devamını sağlayan gelenek -görenek de giderek kaybolmaya yüz tutmuştur. Toplum yapısında görülen bu olumsuz değişimler, milletin idealist düşünürlerini tedbir almaya sevk etmiştir. Yusuf Has Hacib, toplumda görülen bu olumsuz tabloyu değiştirmek, ideal seviyeye çıkarmaya yönelik olarak, “uyulursa” kişiyi mutluluğa ulaştıracak bilgiler halinde, canlı bir üslup ve örnekleme metodu kullanarak eserini kaleme alır. Böylece ideal toplumu oluştururken model aldığı ideal toplumsal hayatı, bu hayatın yaşayış ve düzenini soyuttan somuta dönüştürerek, göz önüne sermiştir.

Yusuf Has Hacib, idealize ettiği hayatın temel unsuru olan insan profilini her tür bilgiye sahip, sanatı, sanatkarı seven, sosyal ve fen bilimlerini öğrendiği gibi, yaşanılan çağda geçerli olan diğer bilgilerden de haberdar olan bir kişi olarak belirlemiştir. O devir için önemli olan avcılık,

ok atmak, ata binmek ve satranç gibi zihin ve av sporlarının önemi üzerinde duran Hacib, bütün bunların fazilet ve maharetleri üzerine eğilerek nasıl yapılacakları konusunda da önerilerde bulunmuştur. Eserinde milli ruhu da analiz eden Yusuf Has Hacib, yaşadığı devrin en geniş manâda bir bilgin ve düşünürüdür (Arat, 1979; XXIV). Zamanında geçerli olan bütün bilgilere vakıftır. Felsefe tarihi araştırmacısı ve uzmanları, Yusuf Has Hacib'deki düşüncenin orijini olarak İbn-i Sina vasıtasıyla "Aristo Felsefesi"ni kabul etmektedirler (Köprülü, 1980). Eserde İbn-i Sina ve Yusuf Has Hacib yakınlığını düşündürecek oldukça fazla benzerlik vardır. Esere hâkim olan temel düşünce ve bu düşüncenin işleniş biçimi bu kanaati güçlendirmektedir.

Yusuf Has Hacib, insanı diğer yaratıklardan ayıran yegâne özelliğin "bilgi" olduğundan söz ederek, insanı her konuda eğitip yetiştirmek, onu bu olgunluğa erdirmek için ihtiyaç duyulan bilgileri topluca vermenin gereğine inanmıştır.

Her milletin, her medeniyetin kendine has bir "bilgi teorisi" vardır. Türk kültür ve medeniyetinin de kendisine özgü kökleri derinlerde bulunan bilgi teorisi vardır. Türk kültür ve medeniyetinde bilginler önemli şahsiyetler olup; devlet katında olduğu gibi halkın arasında onlarla birlikte, onların arasında yaşayan bilgeler de bulunurdu. Yusuf Has Hacib yaşadığı çevre itibarıyla, bir devlet bilgesidir. Halk içinde onlarla birlikte yaşayan halk bilgesine en güzel örnek olarak da Dede Korkud gösterilebilir. Ancak hem Dede Korkud'un eseri, hem de Kutadgu Bilig ele aldıkları birçok konu itibarıyla birbirlerine benzerler. Aynı kültürün ve aynı sosyal yapı içinde olgunlaşan bu eserlerinin birbirine benzemeleri de gayet doğaldır.

Türkler bilgin ve bilgiye değer verdikleri ölçüde güçlü millet olmuşlar ve o oranda güçlü devlet yapısı kurmuşlardır. Bu geleneğin zaafa uğradığı devirlerde ise Cemiyet yapısı ile idarî otoritenin çökmeye başladığı görülmüştür. Osmanlıların çöküşünde sözde bilginlerin çoğalmasının rolü inkâr edilemez bir gerçektir.

Kutadgu Bilig'de millet yapısını oluşturan temel unsur ailedir. Milli ve kültürel değerler aile içerisinde barınır. Aile yapısı içerisinde korunan ve geliştirilen bu kültürel değerler, milli benliğin diri bir şekilde muhafaza edilmesine yardım eder. Aileler kültürel ve milli değerlere sahip çıktıkça cemiyet yapısı da bir bütünlük arz eder. Yusuf Has Hacib, aile yapısı ile toplum yapısı arasındaki yakın bağı yorumlayıp özümseyerek, aile yapısının korunmasıyla toplumun korunacağı sonucuna varmıştır.

Türk kültüründe cemiyet düzeninden sorumlu olan hakandır, yöneticidir. Kutadgu Bilig'de özellikleri sayılan yönetici hakan, "filozof hakan" tipidir. Yusuf Has Hacib, bu düşüncesiyle Eflâton ve Konfüçyüs'e yaklaşır.

Türklerin İslâmiyeti kabulleriyle beraber eskiden beri sahip oldukları ve değer verdikleri düşüncelerin bir kısmı İslâm'ın görüşleriyle bir kaynaşma şeklinde değişmeye başlar.

Felsefe tarihi araştırmacısı ve uzmanları, Yusuf Has Hacib'deki düşüncenin kaynağı olarak İbn-i Sina vasıtasıyla "Aristo Felsefesi"ni kabul etmektedirler (Köprülü, 1980:168-169). Eserde İbn-i Sina ve Yusuf Has Hacib yakınlığını düşündürecek oldukça fazla benzerlik vardır. Sözgelimi esere hâkim olan temel düşünce ve aynı düşüncenin işleniş biçimi bu benzerliklerdendir. İslâm düşüncesi yanında, görüşlerinden faydalanılan Eflâton ve Aristo, eserlerinde ele aldıkları ideal toplumun, düzenini de ortaya koyuyorlardı. Eflâton idealize "devlet"i özelliklerini "Erdem"i "Bilgi" ile alakasını açıkladıktan sonra ruhun dört erdemi olarak: "bilgelik", "adalet", "gözüpeklik" ve "hoşgörü" şeklinde sıralar. Aristo ideal devletin karakteristiğini "adalet" ve "erdem" olarak düşünür. Aklı öne çıkarır. İnsanın en büyük kabiliyeti olarak da aklı kabul eder. Aristo, yasaların gücü üzerinde durarak; ideal devletin politikası hakkında pratik bilgiler verir, yasaların gücü üzerinde durur.

Batı'da Eflatun ve Aristo'nun eserlerinde işledikleri düşünceler, Doğu'daki Müslüman düşünürleri de bu yöne sevk etmiştir. Farâbî, İslâmın görüşleri yanında, akılcı bir yolla, batı düşüncelerini buluşturmuştur. Fârâbî (Aklın anlamı-Ma'âniü'l-'Akl) ve Eflâtun ile Aristo'nun görüşlerini karşılaştırarak birleştiren (Kitâbü'l-cem beyne râ'yâye'l-hakîmeyn iflâtünü'l-ilâhi ve Aristotakis) gibi değerli eserler yazar. Farâbî devlet ve ideal millet anlayışının temelinde bilgiyi düşünmüştür. Milletten sorumlu olan hükümdarın en önemli özelliğinin bilgelik olması gerektiğine inanır. Devlet ve milletten sorumlu olan yöneticilerin de, bilgin, iyi, adil ve merhametli kişiler olurlarsa, halkı doğru yola sevk edip, devlet ve milleti her bakımdan yükseltebileceklerine inanır.

Kutadgu Bilig'de de aynı düşünce açıktır. Eserin muhatabı öncelikle, toplumdan sorumlu olan; “yöneten” kişidir. Eserin bu özelliği onu okuyan her milletin, kendince esere başka başka adlar vermelerine sebep olmuştur. Kutadgu Bilig'i, Çinliler: “Edebü'l Mülûk, Maçinliler: “Ayînü'l Memleke”, Doğulular: “Zinetü'l Ümerâ”, İranlılar tarafından da; “Şehnâme-i Türkî” olarak adlandırılmıştır (Caferoğlu, 1974:50).

Türklerin İslâmîyeti kabulleriyle, kültürde meydana gelmeye başlayan değişmeler, devletin yapısında da görülmeye başlar. Bu durum Yusuf Has Hacib'den daha önce, Farâbî ile İbn-i Sînâ'nın dikkatini çekerek, onları İslâm ve Batı düşüncelerini senteze sevk eder. Aralarında çeşitli konularda, görüş ayrılıkları olmasına rağmen ister Doğulu, ister Batılı olsun, bütün filozofların aynı görüşte oldukları bir husus vardır ki o da “bilgi”nin vazgeçilmezliğidir. Eflâtun, Aristo, Farâbî, İbn-i Sînâ ve Konfüçyus'un bilgi ile ilgili düşüncelerinde dikkat çeken bu ortak görüş, Yusuf Has Hacib tarafından insanlara yaşarken bu dünyada; öldükten sonra öte dünyada, mutlu olmalarını sağlayacak bilgiler olarak derlenip tasarlanarak Kutadgu Bilig'de ifade edilmiştir.

Bostancızâde Yahya Efendi'ye göre, en yüksek rütbe bilimdir (Dilaçar, 1988: 28). Bilim rütbesi padişahlıktan üstündür. Buna göre İslâmın okumayla ilgili ilk emri, padişahlar, yöneticiler için herkesten daha önemlidir. Devlet ve toplum hayatında bilginin önemi, geçen her yüzyılda giderek artmıştır. Bilgiyle ilgili görüşlerin önem ve anlamını daha iyi kavrayan ülkeler, her dönemde ileri gitmiş ve bilgi toplumu olma yolunda yarıya girmişlerdir.

Bir devlet adamı ve düşünür olarak Yusuf Has Hacib eserini yazarken düşünürlerden ve kültürden süzülüp gelmiş görüşleri, toplumun yararlanabileceği şekilde tasarlamıştır. Didaktik bir eser olarak, tiyatral kurmaca bir mesnevî şeklinde ortaya konan Kutadgu Bilig, “ideal toplum” a varmada herkes için elzem olan bilgileri kendisine hedef konu olarak almıştır.

2. Bulgu ve Yorumlar

Türkler çağlar boyu bilgiye büyük önem vermişlerdir. Bunun sonucu olarak Türk edebiyatı bilginin önemiyle ilgili sözlerle doludur. Şüphesiz Kutadgu Bilig bu sözlerin en yoğun işlendiği bir eserdir. Halka ve gelecek nesillere, kalıcı, lüzumlu ve her dem taze sözler bırakmak isteyen Hacib eserin mükemmel olmaması durumunda uğrayacağı eleştirilerden de çekinir (Arat: 1985: 25). Bu endişeyle eserinin kusursuz olması için titiz çalışır. Buna rağmen görülebilecek hatalar için de aynı endişelerle eser yazmaktan çekinenlere cesaret olmak üzere, şu öz savunmayı yapar: Türkçede insana karşılık (**yalnguk**), hata, yanılma karşılığı olarak da (**yangluk**) kelimeleri kullanılır ki kelimelerdeki bu benzerlik tesâdüfî değildir. Daha açık bir ifadeyle:

Bu yalñuk atı boldı yalñluk için

Bu yalñluk uruldı bu yalñuk için

“yanılmak(yanğlık) insan (yalnguk) için yaratıldı” (Arat, 1985: 25) diyerek insanları yapacakları yararlı işlerde yüreklendirmeye çalışmıştır.

Bu konuda ısrarlıdır:

Yañılmaz kişi kim ayu bér maña

Yañılmış tümen miñ ayayın saña

“Sen bana yanılmayan bir insan gösterebilir misin? Ben sana yanılan binlerce insan göstereyim.” (Arat, 1985: 25)

Bilgili insanlar; içinde yaşadıkları toplumu analiz ettiklerinde, toplumda bilgisiz ve anlayışsızların fazla olduğu kanısına varırlar. Toplumda daha acı bir tablo da, bilgisizlerin bilgili insanlarla çatışma halinde olmasıdır. Sosyolojik olarak toplumlar hiçbir zaman her yönüyle eşit insanlardan oluşmamıştır. İnsanlar arasındaki en büyük fark da bilgiden kaynaklanır. Çünkü insanların doğuştan getirmediği, parayla alamadığı en büyük değer, çalışma ve sabır neticesi elde edilen bilgidir. Bilgisiz kişilerin maddi veya manevi konularda takdir gücünün olmayışı sebebiyle söz’ün de anlam ve değerini bilmezler. Bunun için sözün muhâtabı yine bilgili kimselerdir. Yusuf Has Hacib de eserinde bu hususu defalarca vurgulamıştır.

Eser vermenin, söz söylemenin zorluk ya da kolaylığı, söylenen, hitap edilen kesimin bilgi seviyesiyle yakından alakalıdır. Yusuf Has Hacib, bilgisizi kendisine muhatap olarak almaz, onu nasihate değer bulmaz (Arat, 1985: 26),

Bilgisiz bile hiç sözüm yok meniñ

Ay bilge özüm uş tapuççı seniñ

Bunun yanında bilgili insanı, anlayışlı, yanılanı ve şaşıranı düzeltip rahatlatan bir kişi olarak anar (Arat, 1985: 26).

Sözüg sözledeçi azar hem yazar

Ukuşluğ eşitse oñarur tüzer

Yusuf Has Hacib’e göre toplum içerisinde insanlar itibarî değerlerini çok defa konuşmalarıyla kazanırlar. Herkesin sahip olmak istediği bu itibar hazinesine ancak zorluklara sabredip çalışanlar sahip olmuşlardır. Bilgi kolay elde edilemez. O dibi olmayan gönül denizinin dibinde yatan İnci’ye benzer, ne var ki su yüzüne çıkarılmayan, denizin dibinde duran inci’nin oradaki çakıl taşından farkı yoktur (Arat, 1985: 26).

Teñizdin çıkarmasa yinçü kişi

Kerek yinçü bolsun kerek say taşu

Yağız yér katındaki altun taş ol

Kalı çıksa begler başında tuş ol

Asıl fark denizden çıkarılınca başlar, diyerek, kıymetli şeylerin bahasının, elde etmedeki zorlukla ilgisini göstermiş olur.

İnsanlar, çalışarak elde ettikleri bilgi hazînesinden yine insanlara dil yoluyla ikramda bulunurlar. Bazı bilginler ikramlarında cömert olurlarken, bazı bilginler de daha sıkı, hatta cimri olarak bilgilerini ortaya dökmezler.

Bilgili insanın en önemli göstergelerinden biri de, anlayışlı ve hoşgörülü olmasıdır. Yusuf Has Hacib, olgun insan için iki şart ileri sürer: Anlayış ve Bilgi. Bir kişi ancak bu iki özelliğe sahip olursa olgunluğa erişmiş bir insan sayılır (Arat, 1985: 27).

Kişi körki söz ol bu söz ök telim

Yorı edgü sözlüg kişig ög tilim

Olgunluğa erişmiş bu ideal insanın süsü sözdür (Arat, 1985: 30) diyen Hacib, bir atasözünü hatırlatır:

Ukuş körki til ol bu til körki söz

Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz

“Akılın süsü dil; dilin süsü söz, insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür” (Arat, 1985: 31).

Akıl ile bilgi arasındaki münasebete de değinen Hacib, yakın görünen ve O devir insanı için ayırt edilmesi zor olan bu iki kavramı, onların anlayabilecekleri basit ve sade bir şekilde açıklar:

Ukuş ol yula teg karañku tüni

Bilig ol yarukluk yaruttı seni

Ukuşun ağar ol biligin bedür

Bu iki bile er ağırlık körür

Akıl karanlık gecede bir meşale gibidir, bilgi seni aydınlatan bir ışıktır. İnsan akıl ile yükselir bilgi ile büyür (Arat, 1985: 32).

İnsanların dikkatini çocuğun gelişmesine çeker:

Kiçig oğlanığ kör ukuşka ulam

Yaşı yetmeginçe yorımaz kılâm

Ukuşluğ kişi kör karısa munar

Ukuş kitti tép hem kalem me tınar

“Küçük çocuğa ibretle bak, akıl ona ulaşacaktır, fakat yaşı gelmedikçe kalemler kendiliğinden yürümez. Akıllı insan da yaşlanınca bunar, akıl gittiği için kalem de susar (Arat, 1985: 32). Toplum içindeki insanların sorumluluklarının da akıllarıyla alâkalı olduğunu söyleyen Hacib, delillerin ve çocukların adalet sisteminde ceza görmemelerini de akıllarıyla ilgili bir durum olarak izah eder (Arat, 1985: 32).

Akıl ve bilgi, insanın sahip olduğu en büyük nimettir diyen Hacib, bu nimetlere sahip olanların az ve küçük görmemelerini ister. Toplumların bilgiye verdikleri değer, bilgine verdikleri değerle ölçülebileceğine inanır.

İnsanların felâketlerine hep zamanında önemsiz kabul ettikleri şeylerin sebep olduğunu hatırlatan Yusuf Has Hacib:

Bu dört neñ azın azka tutma negü

Bügü sözlemiş söz eşitgü ögü

*Bu törtte biri ot birisi yağı
Üçünçi ig ol kör tiriglik ağı*

*Basası bilig ol bularda biri
Bu tört neñ uçuz tutma yüksek töri*

“Şu dört şeyin azını az görme: I. Ateşin azını önemsiz sayma, II. Düşmanın azını, küçüğünü, önemsiz görme, III. Hastalığın azını önemsiz sayma, IV. Bilginin azını da değersiz sayma (Arat, 1985: 33) diyerek insanları zamanında uyanık olmaya ve tedbir almaya teşvik eder. XI. yüzyılda yapılan uyarıların, günümüzde de aynı önem ve tazeliğini muhafaza etmesi Hacib’in ne kadar ileri görüşlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda eserinin de önem ve değerini arttıran hususlardan biridir.

Bilgiyi izah için insanların yakın çevrelerinde her an karşılaştıkları nesne ve olaylara dikkat çeken Yusuf Has Hacib, bilgiyi insanların çok sevdikleri güzel kokuya benzetir:

*Yıparlı biligli teñi bir yañı
Tutup kizlese bolmaz özde öñi*

*Yıpar kizlese sen yıldı belgürer
Bilig kizlese sen tilig ülgüler*

“Misk ve bilgi birbirine benzer, insan bunları yanında gizli tutamaz. Miski gizlersen kokusundan belli olur, bilgiyi saklasan dili ayarlamasından belli olur (Arat, 1985: 33) diyerek insanlara bilgiliyi tanımanın sırrını söyler.

Yusuf Has Hacib bilgili insan için en büyük düşmanın hiddeti olduğunu söyler:

*Buşı bolsa yalñuk biligsiz bolur
Kalı öwke kelse ukuşuz kılur*

Öfke, insanı akılsızca çevirir diyerek, sabırlı ve anlayışlı olmayı önerir (Arat, 1985: 35). Bilgine öfkesi dışında bir düşman aramaya gerek görmez.

Yusuf Has Hacib, bilgili insanın, konuşarak etrafına iyilik etmesini ister. Ona göre yeryüzünde iki insan konuşmaz: Bunlardan biri bilgisiz, diğeri de dilsizdir.

*Ağın kendü berklig tili sözlemez
Biligsiz tili ol sözün kizlemez*

Dilsizin dili konuşmazken, bilgisizin dili sözünü ayarlayamaz, bu sebeple bilgisizin dili konuşmadıkça iyidir (Arat, 1985: 81).

Bilgisizin gönlü kumsal gibidir, bir şey üretmez, nehir aksa dolmaz (Arat, 1985: 81).

*Biligsiz kişi köñli kum teg-turur
Öğüz kirse tolma ap ot yem önür*

Hacib’e göre bilginlerin sözü toprak için yağmur gibidir, bilginler nereye giderlerse orası için nimet olurlar (Arat, 1985: 81).

Biliglig sözi yérke suw teg-turur

Akıtsa suwuğ yérde ni 'met önür

Yusuf Has Hacib bilginin iyisini tanımlarken: Boğazına ve diline hâkim olan insan olarak tanıtır (Arat, 1985: 76).

Muñar meñzetü sözledi kör ukuş

Ukuşluğ sözi tutsa asğı üküş

İnsan varlığını beden ve ruh olarak iki ana unsurdan meydana geldiğini kabul eden Hacib:

Et öz ülgü barça boğuzdın kirür

Bu cân ülgü çın söz kulaktın kirür

“Vücudun nasibi ağızdan, ruhun nasibi güzel söz olup kulaktan girer” (Arat, 1985: 82) diyerek iki ana unsurun beslenme konusundaki dengesine dikkat çeker. İnsanlar söz ve yiyecek konusunda hırslı olmamalıdır.

Lüzumsuz çok söz faydasız, bir ihtiyacı karşılayan az söz de, kişiyi yücelten, faydalı sözdür (Arat, 1985: 83). Hacib konuşan kişiye;

Üküş söz eşitgil telim sözleme

Ukuş birle sözle bilig birle tüz

“Çok dinle fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle” (Arat, 1985: 84) derken, Mevlâna’yı hatırlatır. Büyük düşünür Mevlânâ, Mesnevîsine “dinle” diyerek başlar. Öğrenme ve bilmenin dinlemekten geçtiğini savunur. Dinlemesini bilmeyen çocuğun, asla konuşmayı öğrenemeyeceğini ileri sürer. Her ne kadar konuşma bir önem taşıyorsa da, çok konuşma insanı âlim yapmaz. İnsan dilsiz de olsa bilgili olabilir; fakat sağır olursa, dinleme kabiliyeti yoksa bilgiyi elde edemez (Arat, 1985: 83).

Yusuf Has Hacib’e göre Tanrı’nın insanlara en büyük lütuflarından biri de konuşmadır. Her nimet gibi, bunun da kıymeti bilinmelidir. Nasıl bir şeyin lüzumsuzca ve gereğinden fazla olarak kullanılması israf oluyorsa, sözün de fazlası kişiyi geveze ve itibarsız yapar (Arat, 1985: 85).

Bunun için Hacib, bilgilenmeyi bir eğitim süreci olarak düşünür:

Biligsiz tuğar ol turu öğrenür

Bilig bilse ötrü kamuğ iş unar

Anadın toğuşlı biligsiz tuğar

Bilig öğrenür ötrü törke ağar

“İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir (Arat, 1985: 129). Yani hayat boyu her yerde vesileyle eğitim. Akıl insanda doğuştan bulunur. Ancak bilgi, kişi çabasını gerektiren eğitimle gelişir.

Biligsizke devlet kelür erse kut

Bodun barça buzlu bolur élke yut

Ukuşuğka tegse adın begliki

İlin inçke tegrür bu bir sözke büt

Toplumda sorumluluk ve yetkisi fazla olanların eğitimi daha da önemlidir. Toplumun huzur ve güveni, bu şekilde yetişmiş bilgili kişiler yönetiminde sürekli olabilir (Arat, 1985: 136). Eski Türk hakanlarının temelde iki özelliği olmuştur. Bunlardan biri alplık diğeri bilgeliktir. Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda derlediği atasözü: "Alp, ordu ile savaşta; Bilge ise mecliste" demektedir. Türkler bilgiyi cemiyetin her ferdi için gerekli görürken, onu çeşitli kategorilerde değerlendirmiştir. Bilgilerin bilgisi, görerek öğrenilen bilgi, danışılarak öğrenilen bilgi, öğütle elde edilen bilgi, duyararak, kulaktan dolma bilgi, öğütle elde edilen bilgi, duyararak, kulaktan dolma bilgi, danışılarak elde edilen bilgi bunlardandır.

3. Sonuç ve Tartışma

Türk dili ve edebiyatının anıt eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib, her yaşta ve her yerde insanı eğitmeyi hedeflemiştir. Eğitim; bilgi ve davranışın ideal bir sentezidir. Eğitim ve bilgi kişinin konuşmasında, davranışlarında görülüp gözlenen bir olgudur. Yusuf Has Hacib, bu eserinde idealize ettiği ve kurguladığı eğitilmiş, mutlu ve huzurlu insanlardan oluşan bir toplum için bireylere öğretilmesi gereken pek çok bilgiyi ele almıştır. Yusuf Has Hacib eserinde konuşmaya özel bir önem ve yer vermiştir. Bilindiği üzere toplumlar her devirde değişik kültürler etkisinde bulunabilir. Dil ve kültürde de bu etkileşim alanlarından biridir. Dil toplumun milli hafızası olarak kültürünün taşıyıcı unsurudur. Toplumsal hayatımızın sağlıklı devamı için insanî ilişkilerimizin ve millî değerlerimizin korunup kollanması açısından dil birliği hayatî bir öneme haizdir. Yusuf Has Hacib, Türk dili ve kültürünü, İslâm kültür ve medeniyetinin dil ve kültür üzerindeki olumsuz etkilerinden koruma konusunda hassasiyet göstermiştir. Eserde mümkün olduğunca İslâmî kavramların Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Böylece gününün yaşayan edebî dilini kullanarak eserine Türkçenin millî karakterli şaheseri niteliği kazandırmıştır.

Kaynakça

- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I (Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan)*, II. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1985). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Çeviri*, III. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAŞER, S. (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1974). *Türk Dili Tarihi, Cilt II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DİLAÇAR, A. (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, II. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNALCIK, H. (1966). Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, (Reşit Rahmeti Arat İçin), 259-271, Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARA, M. (1990). *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, I. Baskı, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1966). *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, II. Baskı, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı, İstanbul: Akçağ Yayınları.